

MÜCTEHİDLERİN TABAKALARI HAKKINDA BİR İNCELEME

 Fatih ÇINAR^a

Öz

Bu makalede, müctehidlerin tabakaları hakkındaki tasnifler tespit edilerek onlar üzerinde bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Ülkemizde konuya ilişkin yapılan kimi çalışmalarda genellikle Hanefîlerin tasnifi esas alınmıştır. Bazen Şâfiî fakihlerin tasnifine değinildiği de olmuştur. Ancak Mâlikî ve Hanbelî fakihlerin tasniflerine hiç temas edilmemiştir. Bu sebeple biz, çalışmamızda dört mezhebe göre müctehidlerin mertebelerini inceledik. Fakihler genellikle mezhep imamlarından başlamak üzere mukallidlere doğru sıralanmış ve bu sıralamada değişen sayıda tabaka tayin edilmiştir. Söz konusu tabakaların aşamaları iki ile yedi arasında değişmektedir. Pek çok açıdan değerli olan bu tasnifler çeşitli kusurlara ihtiva etmektedir. Tabakaların hazırlanması ve her bir mertebeyi temsil ettiği düşünülen fakihlerin seçilmesinde yeterince titiz davranılmaması bu kusurlara örnek verilebilir. Bu tabakalarda ittifakla ilk sırada mezhep imamları yer almıştır. Mezhep imamları, *mutlak müctehid*, *mutlak müstakil müctehid* ve *dinde müctehid* gibi vasıflarla ifade edilmiştir. Âlimlerin çoğunluğu, bu fakihlerin hiçbir âlimi taklid etmediği fikrinde birleşmiştir. Bu âlimlere göre müctehidler devri mezhep imamlarıyla son bulmuştur. Hanbelîlerin de dâhil olduğu bir kısım âlim, müctehidlerin her devirde bulunabileceği görüşünü savunmuştur. İkinci sırada yer alan fakihler, *mezhepte müctehid*, *mutlak müntesip müctehid* vb. kavramlarla nitelenmiştir. Bu fakihler hakkındaki temel tartışma, onların müstakil müctehid olup olmadığı noktasına odaklanmıştır. Bütün müctehid tabakaları için belirli bir ilmî müktesebat şart kılınmıştır. Son sırada zikredilen mukallidlerin fetva vermesi uygun görülmemiştir.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Mezhep, İctihad, Müctehid, Tabaka, Tasnif.

AN INVESTIGATION ON THE LAYERS OF MUJTAHIDS

In this article, classifications about the ranks of mujtahids are mentioned. Some evaluations have been made on these classifications. Qualitative research

^a Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, fatih11982@hotmail.com

method was used in the study. The obtained findings were evaluated and classified under appropriate titles. It is seen that among hundreds of thousands of companions, those who give fatwas are only about one hundred. Fatwas given by most of them do not exceed one or a few. It is known that some of these fatwas are conveyance about a subject. In other words, some of them do not have a real fatwa. It is understood that the companions who do ijtihad in real terms are limited. It was reported that about ten of them were intensely occupied with fatwa and ijtihad. In this context, it should be easily stated that the majority of companions are far from the rank of ijtihad. The same is true for the tābi'in and next generation. Considering the fact that not every one of the scholars in the mujtahid period is at the mujtahid level will be useful in terms of understanding the subject. In some studies on our subject of study in our country, the classification of Hanafis has generally been mentioned. Sometimes the classification of faqih jurists was mentioned. However, the classifications of Malikî and Hanbali faqihs were not mentioned. For this reason, the ranks of four sect mujtahids have been examined in our study. The first classification in the Hanafi sect is belong to the scholar Kemalpaşazâde. Ibn Abidîn and Ömer Nasuhi Bilmen recorded his classification as it is. In this respect, the classification recorded by Ibn Abidin and Bilmen was not mentioned separately.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Çeşitli tanımları olmakla birlikte genellikle, *amelî şer'î konuda zannî bilgiye ulaşmak için büyük çaba harcanması*¹ şeklinde tanımlanan icthad amelîyesine mütekaddimûn zamanında ehliyet ve liyakat sahibi fakihler yoğun bir şekilde başvurmuştur. Bu fakihler müctehid ve müftü olarak nitelenmiştir.²

Değişen icthad tabakalarında fakihlerin şer'î-amelî konularda hüküm verme selahiyeti bulunmaktadır. Bu sebeple hüküm vermeye yetkili âlimlerin açıklığa kavuşması önem arz etmektedir. Çünkü bu konuda ifrat ve tefrit olmak üzere iki yaklaşım, bilhassa günümüzde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. İctihad kapısının kapandığı iddiasından hareketle icthad faaliyetinde bulunmayı fakih bir kişiliğe sahip âlimler için dahi imkânsız

¹ Tâceddîn Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi 'ilmi usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 118.

² Zeynüddin İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 6/445; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 1/242; Muhammed Cemaleddin Kâsimî, *el-Fetvâ fi'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 54.

gören birinci görüş sahipleri ifrat örneği sergilemektedir. Özgürlük vb. saiklerden hareketle pek çok konuda olduğu gibi fıkıh ilmi hususunda da rahatça konuşabilme yetkisine sahip olduğunu zanneden kimi şahısların bu yetkiyi ilahiyat mezunu olmaya, hatta fikir özgürlüğüne indirgemesi ise tefrite örnek teşkil etmektedir.

Müctehidlerin tabakaları sadedinde genellikle son dönem kimi Hanefî fakihlerin tasfine rastlanmakta, fakat Türkiye'deki çalışmalarda diğer mezheplerin tasnifi göz ardı edilmektedir. Hanefî mezhebine bağlılığın gerek halk gerekse ilim ehli nazarında yaygın ve baskın olduğu ülkemizde bu anlaşılır bir durumdur. Fakat Hanefî mezhebi bağlamında sıkça zikredilen bu tasnifler ittifak edilen mutlak bir derece gibi algılandığında bazı sorunlar çıkabilmektedir. Şöyle ki; bir âlimin mezhepteki yeri tespit edilmeye çalışıldığında tanım ve tamlamaların veya tabakaların sayısı ve niteliğindeki farklılıklardan ötürü yanlış nitelermeler meydana gelmektedir. Örneğin; müctehid nitelmesi, özellikle de mutlak müctehid lafzına yüklenen anlam - aşağıda gelecek tartışmalarda açıkça görüleceği üzere- fakihler ve tabiatıyla mezhepler nazarında farklılık göstermektedir. Bu saikle biz mezheplere göre müctehidlerin tabakalarını ifade eden kavramları ilgili mezhep literatürüne uygun olarak tespit etmeye çalışacağız.

Müctehidlerin mertebelerine dair değerlendirmelere fûrû-i ve usûl-i fıkıh yanında fetva âdâbı ve çeşitli fikhî eserlerde rastlanmaktadır. Çalışmamıza kaynaklık eden bu eserler yanında bazı makale ve bildirilerin konumuzla doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Ahmet İnanır'ın "İbn Kemal'in Tabakatü'l-Fukahası ve Değerlendirilmesi" unvanlı yazısı, Abdulkadir Şener'in, "İslâm Hukukunda İctihad ve Taklid Problemi" başlıklı makalesi ve Hakkı Aydın'ın, "Kemaleddin İbn'i Hümâm'ın Müctehidler Arasındaki Yeri" adlı tebliğinde sadece Hanefîlerin taksimine temas edilmiştir. "Müctehidlerin Dereceleri" başlıklı yazı, çalışmamıza doğrudan benzerlik göstermektedir. Fakat söz konusu çalışmada Hanefî ve Şâfiîlerin taksimine çok kısa bir özet halinde değinilmiştir.

Dört mezhep fakihlerinin tasnifini konu edinen çalışmamız kapsam, kaynak, ulaşılan bulgu ve sonuçlar açısından zikri geçen çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Bu itibarla kısmen boşluk olduğunu düşündüğümüz bu konuda çalışma yapmaya karar verdik.

A. Müctehidlerin Tabakaları Probleminin Arka Planı

Sahâbenin fakihleri, ümmetin imamlarının efendileri olarak nitelenmiştir. Nitekim Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791), *ulemâ, Muhammed'in (a.s.) ashâbıdır*, sözü buna matuftur. Kaynakların verdiği bilgilere göre az-çok

fetva veren sahabî sayısı en fazla yüz elliye ulaşmaktadır.³ Bu sahabîlerin ilmî yönden aynı seviyede olmadıkları aşîkardır. Zaten kaynaklarda bu sahabîler, üç grup halinde ele alınmıştır. Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mesûd, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit ve Hz. Âişe'den teşekkül eden birinci grup sahabînin her birinin fetvası birer büyük cilt kitaba denk gelmektedir. İçlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Enes b. Mâlik ve Ebû Hüreyre'nin de bulunduğu ve orta derecede fetva verenler olarak nitelenen ikinci grup sahabîden nakledilen fetvalar birinci gruba nispetle daha azdır. Hayatlarında bir veya birkaç defa fetva verdikleri bilinen üçüncü grup sahabîler ise çoğunluğu temsil etmektedir. Ebu'd-Derdâ, Übey b. Kâ'b, Ebû Zer el-Gifârî, Ebû Ubeyde b. Cerrâh vb. pek çok sahâbenin bulunduğu bu grubun fetvalarının toplamı ancak bir cilt kitap boyutundadır.⁴

Sahâbe döneminde, ictihad şartları henüz teşekkül etmemiş olsa da bilgi, tecrübe ve güvenilirlik açısından onların hepsinin müctehid olması söz konusu olmamıştır. Diğer yandan kendisinden fetva sâdır olan ashabın hepsinin dahi müctehid olduğunu söylemek güçtür. Bilhassa kendisinden bir veya birkaç fetva nakledilen üçüncü grubun fetva vermekten ziyade bildiği bir rivayeti veya fetvayı nakletmiş olması muhtemeldir. Nitekim fetva sayısı açısından ikinci grupta zikredilen Ebû Hüreyre'nin fetvalarının dahi inşâî yani gerçek bir fetva olmaktan ziyade rivayet olduğu yönündeki bilgi ve değerlendirmeler⁵ bu ihtimali güçlendirmektedir. Keza İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350), İbn Abbas ile Ebû Hüreyre'nin fetvalarının, tefsirinin ve istinbatının kıyaslanamayacağını, zira Ebû Hüreyre'nin tasarruflarının duyduğunu aktarmaktan ibâret olduğunu kaydetmesi⁶ bu minvalde değerlendirilmelidir.

Müctehidler ve sonraki dönemlerdeki fakihlerin de ilmî yönden aynı seviyede olmadıkları müsellemdir. Nitekim hicrî ikinci ve üçüncü asırdan itibaren müctehidlerden kimi mezhep imamı olarak telakki edilirken kimileri

³ Ebû Muhammed İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 5/92; Takıyyüddîn Makrîzî, *İmta'u'l-esmâ' bima li'n-nebiy mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-meta'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 9/136.

⁴ Muhammed el-Cevziyye İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkî'n 'an Rabbi'l-'âlemîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/10; Ebu'l-Fazl İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/89-90.

⁵ Rıdvan Yarba, *Sünnete Lafzî/Şeklî Yaklaşım İddiaları Bağlamında Ebû Hüreyre'nin Sünnet Anlayışı* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 157, 328; Rıdvan Yarba, "Tartışmalı Bazı Hadisleri ve Fetvaları Bağlamında Ebû Hüreyre'nin Fakîhliği Meselesi", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III (Sahâbe ve Dirâyet İlimleri)*, (2018), 151-178.

⁶ Muhammed el-Cevziyye İbn Kayyim, *el-Vâbilü's-sayyib mine'l-kelimi't-tayyib*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1999), 59.

ise bu imamların öğrencisi, tabiatıyla müntesibi konumuna gelmiştir. Söz konusu fakihlerin ve sonrakilerin mezheplerine çeşitli alan ve kademelerde katkıları olmuştur. İlim ve tecrübe cihetinden aynı seviyede olmayan bu fakihleri bir müctehid tasnifinde sınırlamak kifayet etmemiş, böylelikle müctehidlerin tabakalarını tespit eden bir tasnif yapılması kaçınılmaz bir hal almıştır. Yeni fikhî meselelerde ictihada başvurulmasına rağmen zamanla taklidin yaygınlaşmış olması da bu durumu tetikleyen bir etken olmuştur.

Dördüncü hicrî asırdan sonra taklid döneminin yaygınlaştığı bilinmektedir. Buradan hareketle dördüncü asırla birlikte müctehidler devrinin son bulduğu şeklinde bir kanaat yaygınlaşmıştır.⁷ Tabiatıyla ilerleyen asırlarda müctehid âlimlerin bulunup bulunmayacağı hususunda tartışma varit olmuştur. Hakkında tartışma bulunan müctehidden kastın müstakil vasfını haiz olan fakihler olduğunu belirtmemiz gerekir.⁸ Bu noktada konuya açıklık getiren Suyûtî'nin (ö. 911/1505) değerlendirmesine temas etmek yerinde olacaktır. Suyûtî, içinde bulunduğu dönemde mutlak müctehid bulunmadığı şeklinde yanlış bir algı olduğunu dile getirir. Zira ona göre mutlak ve müstakil müctehid aynı şeyi ifade etmemektedir. Suyûtî, mutlak müctehidin, müstakil müctehid ehliyetine sahip olduğunu; fakat imamın usûlünü takip ettiği için müstakil olarak nitelendirilemeyeceğini belirterek mutlak ile müstakil müctehid arasında umum-husus ilişkisi olduğunu ifade eder. Buna göre her müstakil aynı zamanda mutlak müctehiddir, ancak her mutlak müctehid, müstakil müctehid değildir.⁹

Suyûtî'nin değerlendirmelerine genel olarak katılmakla birlikte - aşağıda daha detaylı bir şekilde görüleceği üzere- mutlak müctehid lafzıyla müstakil müctehidi niteleyen âlimler bulunduğunu belirtmek gerekir. Örneğin H. Yunus Apaydın, müstakil kasdıyla mutlak lafzını kullanmış, hakkında tartışma bulunan müctehid meselesi bağlamındaki soruna ilk olarak Gazzâlî'nin temas ettiğini kaydetmiştir.¹⁰ Dolayısıyla mutlak lafzını kullanan âlim nazarında hangi vasfın kastedildiğinin tespiti önem arz

⁷ Ahmed b. Abdurrahim ed-Dihlevî Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-bâliğa* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 2005), 1/260; Abdullah Kahraman, "Çağdaş Fakihler İctihad Kapısını Açabildi mi? (İctihad Teorisi ve Günümüzde İctihad)", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 59.

⁸ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 242.

⁹ Celâleddin Süyûtî, *er-Red ala men ahlede ile'l-ard ve cehile enne'l-ictihâde fi külli asrin fard* (Kahire: Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, ts.), 38-39. Ayrıca bk. Yusuf Karadâvî, *el-İctihâd fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye ma'a nazarâti tahlîliyye fi'l-ictihâdi'l-mu'asır* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1996), 75; İsmail Narin, "Celâleddin es-Süyûtî'nin İctihad Anlayışı", *Usûl* 30 (2018), 99.

¹⁰ H. Yunus Apaydın, "Hanefî İctihad Teorisi ve Molla Hüsrev'in Bu Teoriyi Sunumu", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, (2013), 270-271.

etmektedir. Diğer yandan mezhep imamını niteleyen mutlak veya müstakil kavramlarıyla kurucu imamın kastedildiği izahtan varestedir.¹¹

Hanbelîler her asırda müctehid olması gerektiğini savunmuştur. Cumhur ise müctehidler varlığını şart koşmamıştır.¹² Örneğin Gazzâlî artık müstakil müctehid bulunmadığını kaydetmiştir.¹³ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) kendi asrında müctehid bulunmadığını belirtmiş,¹⁴ İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ise Şâfiî'den (ö. 204/820) sonra müctehid gelmediğini ifade etmiştir.¹⁵ Ayrıca Hanefîlerin de bu görüşte olduğu bilinmektedir. Yukarıdaki açıklama ışığında bu fakihlerin müstakil müctehidi kastedtiği izahtan varestedir. Cumhur, görüşünü, “Allah, ilmi kullarından çekip çıkarmak suretiyle değil, ilim sahiplerini kabz etmek suretiyle alacaktır...”¹⁶ hadisine dayandırmıştır.¹⁷ Buna göre onlar, yeryüzünde mutlak müctehidin artık bulunmadığı görüşündedir.

İbnü's-Salâh'ın mezhep imamları devrini bizzat İmam Şâfiî asrıyla sonlandırması Ahmed b. Hanbelî (ö. 241/855) fakih olarak addetmediği şeklinde anlaşılabilir. Nitekim Taberî'nin (ö. 310/923) böyle bir tavır içinde olduğu bilinmektedir. *İhtilâfu'l-fukahâ* adlı eserinde onun görüşlerine yer vermemesi bu minvalde değerlendirilmiştir.¹⁸ Bu sebeple Hanbelîler'in zulmüne maruz kaldığı da nakledilmiştir.¹⁹

İbnü's-Salâh gibi düşünen âlimlerin görüşlerine katılmayan İbn Kayyim el-Cevziyye, müstakil müctehidler her asırda bulunabileceğini dile getirmiştir. Görüşünü, “Yüce Allah bu ümmet için her yüzyılın başında dinlerini

¹¹ Osman Bayder, *Kurucu İmama Muhalefetin İmkan ve Sınırı -Hanefî Mezhebi Örneği-* (Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2018), 11.

¹² Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed Zerkeşî, *Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye, 1992), 6/186; Muhammed b. Ali Mekkî, *Davâbitu'l-fetvâ* (İskenderiyye: Dâru'l-Furkân, 1418), 25.

¹³ Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezhebe* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1997), 7/291.

¹⁴ Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fi 'ilmi usûli'l-fikh*, thk. Taha Câbir Feyyaz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 6/72.

¹⁵ Ebû Amr İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* (Medine-Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütübe, 1986), 93, 162-164.

¹⁶ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), “İlim”, 34; Ebu'l-Hüseyn Müslim, *Sahîhu Müslim* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991), “İlim”, 13.

¹⁷ Ebû Amr İbnü'l-Hâcib, *Münthehe's-sûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 221; Allâl Muhammed Fâsî, *Makasidu's-şerîati'l-İslâmiyye ve mekârimuhâ* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 167.

¹⁸ İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987-2003), 7/9; İmâdüddin İsmâil Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi târihi'l-beşer* (Kahire: el-Matba'atü'l-Huseyniyyeti'l-Mısıriyye, 1907), 2/71.

¹⁹ Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 2/551; Ebû Nasr Tâceddîn Abdulvehhâb b. Ali Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* (Kahire: Dâru Hicr, 1992), 3/124.

yenileyecek bir âlim gönderir.”²⁰ hadisine dayandırmıştır. Keza Hz. Ali'nin, “Yeryüzü Allah'ın hüccetlerini kaim kılacak âlimlerden hali olamaz.” sözünü bu meyanda aktarmıştır.²¹

Hanbelî fakih İbn Hamdân (ö. 695/1295), gerekli şartları taşıması halinde müstakil müctehidin her asırda var olmasının mümkün olduğunu belirtir. Ona göre hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh ve Arapça gibi ilimlerin tedvin edilmiş olması bu müctehidler bulunmasını kolaylaştırmaktadır. Bunun önündeki tek engel, ilim talebelerinde istek ve azim konusundaki eksiklik, taklidle yetinme ve zorluğu bahane etme gibi beşerî zafiyetlerdir.²² Bu değerlendirmeyi olduğu gibi kaydeden Merdâvî, müteahhirün Hanbelî fakihler nezdinde İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) müstakil müctehidler arasında sayıldığını belirtir.²³ Abdulmuhsin et-Türkî bu ifadelerle itiraz etmemekle birlikte daha ihtiyatlı bir dil kullanarak İbn Teymiyye'nin müntesip müctehid olabileceğini dile getirir.²⁴

Leknevî (ö. 1886) mutlak müstakil lafzı kullanarak müctehidler devrinin dört mezhep imamıyla son bulduğunu söylemenin hata olduğunu belirtir. Ona göre icthad Allah'tan bir rahmet olup bu rahmet zaman, mekân ve şahıslarla sınırlı olamaz. Bir diğer ifadeyle rahmetin kesintiye uğraması düşünülemez. Nitekim dört mezhep imamından sonra Ebû Sevr (ö. 240/854), Buhârî (ö. 256/870), Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270/884) ve tabakât kitaplarında geçen daha birçok fakih, müstakil müctehid cümlesinden sayılır.²⁵ Hayreddin Karaman da müctehidsiz bir asrın bulunmadığını ifade ederek²⁶ bu fikre destek verir.

Vakıa, genel olarak müstakil müctehidler devrinin son bulduğunu beyan eden cumhurun fikri yönünde şekillenmiştir. Zira realitede müctehidler devrinden hemen sonra müstakil icthad faaliyetleri neredeyse

²⁰ Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvud, *es-Sünen* (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Melâhim”, 1; Ebu'l-Kâsım Süleyman Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 6/323; Hâkim en-Muhammed Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 4/567.

²¹ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkî'n*, 4/164.

²² Ahmed İbn Hamdân, *Sıfatu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî* (Dımaşk: el-Mektebül-İslâmî, 1380), 17.

²³ Ebu'l-Hasan Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel* (Kahire: Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1955-1956), 12/259.

²⁴ Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî, *el-Mezhebu'l-Hanbeliyye dirâse fi târihih ve semâtih ve eşhera a'lâmih ve müellefâtih* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2002), 1/381.

²⁵ Abdulhay Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâlî'u'l-Câmi'a's-sagîr* (Pakistan: İdâratu'l-Kur'an, 1990), 16.

²⁶ Karaman, *Hukuk Tarihi*, 242.

sonlanmıştır.²⁷ Bu sebeple sonraki asırlarda müstakil müftü nitelemesini hak eden bir fakih yetişmemiştir, dense yanlış olmaz. Nitekim İbn Teymiyye'nin müstakil müctehid olduğu noktasında Hanbelîler arasında dahi fikir birliği bulunmaması, bu tespitimizi desteklemektedir. Fahrettin Atar'ın her asırda herhangi bir mezhebe intisap etmeksizin ictihad yapan fakihler olduğunu söylemesi değerli olmakla beraber bu fakihlerin kimler olduğuna işaret etmemesi²⁸ dolaylı da olsa cumhurun görüşünü destekler nitelik taşımaktadır.

Realiteye rağmen Hanbelîler ve onlara muvafakat eden âlimlerin savunduğu görüşün daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Bu noktada İbn Hamdân'ın, müctehidlerin bulunmasının önündeki tek engelin beşerî zaafiyet olduğu yönündeki değerlendirmesine katıldığımızı ifade etmeliyiz. Onun değerlendirmesine müstakil müctehidin varlığını mümkün görmeyen fikrin zihinlerde yer etmiş olmasını ilave etmek gerekir. Kanaatimizce bu durum, diğer beşerî zaafılardan daha menfi bir tesir göstermiştir. Nitekim Şevkânî'nin (ö. 1250/1834), Allah'ın kolaylaştırdığı ilim ve anlayışa ulaşmayı imkânsız görenlerin müctehidin varlığına karşı çıktığı şeklindeki kaydı, bu tespitimize dayanaktır. Şevkânî'nin müctehidlerin varlığına delil olarak bilhassa Şâfiî fakihlerin cümlesinden zikrettiği İbn Abdüssâlam (ö. 660/1262), İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302) ve Irâkî (ö. 806/1404) gibi fakihlerin -aşağıda görüleceği üzere- müstakil değil mutlak müctehid vb. mertebelerde yer bulması dikkat çekicidir.²⁹ Şevkânî'nin bu fakihleri örnek vermesinde ictihadın sınırlanması fikrine olumsuz yaklaşmasının etkisi büyüktür. Bu itibarla ona göre mutlakten kasıt müstakil müctehiddir ve ondan başka bir tabaka bulunmaz.³⁰

Sonraki asırlarda müctehid âlimlerin gelmeyeceği fikri ictihad kapısının kapandığı düşüncesiyle doğrudan bağlantılıdır. Hicrî dördüncü asırla birlikte durağanlaşan müstakil ictihad faaliyetlerinin devam eden asırlarda yerini taklide bırakmaya başlaması ictihad kapısının kapandığı şeklinde bir fikrin oluşmasına yol açmıştır.³¹ İctihad kapısının kapandığı

²⁷ Ahmet Yaman, *Fetva Usûlü ve Âdâbı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 23.

²⁸ Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/490.

²⁹ Muhammed b. Ali Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999), 2/214.

³⁰ Bk. Nail Okuyucu, "Mezhebe Karşı İctihad: Şevkânî'nin İctihad Düşüncesi ve Mezhep Eleştirisi", *Dîvân* 15/28 (2010), 188.

³¹ Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad* (İstanbul: İFAV, 1996), 176; Wael b. Hallaq, "İctihad Kapısı Kapandı mı?", çev. Kamil-Enes Yelek-Eryılmaz, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 457.

şeklindeki kanaatin bizzat kendisinin salt bir icthad olması ve günümüzde icthada olan ihtiyacın her zamankinden fazla olması ve daha pek çok saikten hareketle bu iddianın tutarlı olmadığı söylenebilir.³²

Böyle bir iddiada bulunan âlimlerin -en azından çoğunun- ilmî faaliyetleri sonlandırma kasıtlarının olmadığını söylemek gerekir. Onların asıl kasıtlarının icthadî faaliyetler hususunda azami hassas davranmak veya müctehidler devrinin sonlandığını belirtmek olduğu düşünülebilir. Ayrıca siyasî baskılara veya bidatçı hareketlere karşı hukukun güvenliğini sağlama endişesi bulunduğu ifade edilebilir.³³ Çünkü aksi yöndeki bir düşünce ilmin ortadan kaldırılması anlamına gelir ki böyle bir durum kabul edilemez.³⁴ İctihad kapısı meselesi mutlak olan ve olmayan müctehid ayrımı bağlamında ele alındığında konu daha anlaşılır bir hal alacaktır.³⁵ Çeşitli aşamalarda icthad kapısının her daim açık olduğu, dahası selef fukahanın yaptığı gibi müstakil icthad yapmanın gerekliliği rahatlıkla ifade edilmelidir.³⁶ Son tahlilde bütün tabakalar açısından icthad kapısının kapalı olduğu şeklindeki kimi ifadelerin kabul edilebilir olmaktan uzak olduğunu belirtmeliyiz.

B. Mezheplere Göre Müctehidlerin Tabakaları

1. Hanefiler

Müctehidlerin tabakaları hususunda Hanefî âlimlerden sistematik anlamda taksimde bulunan ilk fakih, Kemalpaşazâde'dir (ö. 940/1534). Görebildiğimiz kadarıyla İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), Kemalpaşazâde'nin yaptığı taksimi -kısmî farklılıklar dışında- olduğu gibi kaydetmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) sadece bazı lafız değişiklikleri yapmakla yetinmiş, fakat muhteva hususunda ona bağlı kalmıştır. Bu itibarla İbn Âbidîn ve Bilmen'in zikrettiği tasnife ayrıca temas edilmeyecektir. Kemalpaşazâde'nin açıklamalarını kaydettiğimiz sırada farklı bir yön olması halinde onlara ve diğer araştırmacılara atıfta bulunulacaktır.³⁷ Kemalpaşazâde'nin tertibinden farklılık arz eden Leknevî ve Mercânî'nin (ö. 1889) tasniflerine ayrıca açıklık getirilecektir.

³² Faruk Beşer, *Bilgi Fıkıh ve İctihat* (İstanbul: Nûn Yayıncılık, 2007), 157.

³³ Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 2/1085; Karaman, *Hukuk Tarihi*, 242.

³⁴ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkî'n*, 2/190-191.

³⁵ Apaydın, "Hanefî İctihad Teorisi", 271.

³⁶ Zuhaylî, *Usûlü'l-fikh*, 2/1086; Yusuf Karadâvî, *Şerî'atü'l-İslâm sâliha li't-tatbîk fî külli zamân ve mekân* (Kahire: Dâru's-Safva, 1993), 80.

³⁷ İbn Âbidîn'nin görüşündeki farklılıkların detayı için bk. Mustafa Ateş, "Taklid-İctihad Kavramları Bağlamında İbn Âbidîn'in Tabakâtü'l-Fukahâ'ya Dair Özgün Yaklaşımı", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 547-570.

Mezkûr âlimlerden önce -sistemik olmasa da- bazı Hanefî fakihlerin ifadelerinde mertebe fikri yer almaktadır. Kemalpaşazâde'den önce müctehidler, mutlak olan ve olmayan şeklinde ikili tasnife tabi tutuldukları şeklindeki kayıtlar bu tespiti desteklemektedir.³⁸ Örneğin; Abdulazîz el-Buhârî (ö. 730/1330), müctehidin ehliyet şartlarını sıraladıktan sonra bu vasıfların mutlak müctehid için şart koşulduğunu belirtir. Bazı hüküm ve meselelerde icthad yapanlarda ise şart koşulmadığını dile getirerek müctehidler dereceleri olduğunu ihsas ettirir.³⁹ Diğer bir ifadeyle mutlak olan ve olmayan müctehid ayırımına temas eder; ancak bu konuda tasnifte bulunmaz.

a. Kemalpaşazâde'nin Tasnifi

Kemalpaşazâde, müctehidler yedi tabakadan oluştuğunu belirtir ve onlara dair çeşitli açıklamalar yapar. Ayrıca her bir tabakayı temsil ettiğini düşündüğü kimi fakihlerin adını zikreder.

I- Dinde/Şer' de Müctehidler

Kemalpaşazâde, Ebu Hanife (ö. 150/767), Mâlik (ö. 179/795), Şafî (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) vb. fakihlerin bu grupta yer aldığını belirtir. Onun ifadesine göre bu müctehidler usûl-i fikhın tesisinde aktif rol oynamıştır. Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyas gibi şer'î delillerden fûrû ahkâmı istinbat etmiştir. Usûl ve fûrûda hiçbir fakihi taklid etmemiştir.⁴⁰ Kemalpaşazâde açıkça ifade etmese de Abdulkadir Şener, bu fakihlerin mutlak veya müstakil müctehid olarak nitelendiklerini belirtmiştir.⁴¹ Esasında müctehidleri genel olarak müstakil olan ve olmayan değil de mutlak olan ve olmayan şeklinde tasnif etmenin Hanefîlerin genel anlayışını yansıttığı ifade edilmiştir.⁴²

Dinde müctehidler hiçbir fakihi taklid etmedikleri şeklindeki bilgi genel anlamda doğru olmakla birlikte bir başka fakihi asla taklid etmedikleri gibi bir mananın tartışmaya açık olduğu görülmektedir. Zira çok sınırlı meselede de olsa fakih bir sahabînin bir başka sahabîyi taklid ettiği vaki

³⁸ Bilal Esen, *Hanefî Usul Eserlerinde İctihad Teorisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 112.

³⁹ Alâeddîn Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 4/23.

⁴⁰ Kemalpaşazâde, *Tabakâtü'l-müctehidîn* (Kahire: Matba'atu'l-Cebelâvî, 1976), 13.

⁴¹ Abdulkadir Şener, "İslâm Hukukunda İctihad ve Taklid Problemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/ (1981), 380. Ayrıca bk. Muhammed Yûsrî İbrâhim, *el-Fetvâ ehemmiyetuhâ, davâbituhâ, âsâruhâ* (Medine, 2007), 453.

⁴² Apaydın, "Hanefî İctihad Teorisi", 268.

olmuştur.⁴³ Buradan hareketle -sınırlı düzeyde de olsa- bu fakihlerin de bir başka fakihi taklid ettiği düşünülebilir.

II- Mezhepte Müctehidler

Kemalpaşazâde'nin ifadesine göre bu fakihler delillerden şer'î hüküm elde edebildiği halde Ebû Hanîfe'nin tespit ettiği kaideler üzerine hareket ederler. Fürûda ictihad ettiklerinden Ebû Hanîfe'ye muhalefet edebilirler, fakat kavâidu'l-usûlde onu taklid ederler.⁴⁴ Kemalpaşazâde, Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) gibi fakihlerin bu grupta yer aldığını belirtir.⁴⁵ İmamın usûlü üzere hareket etmeyi İbn Âbidîn de taklid olarak niteler.⁴⁶

III- Meselede Müctehidler

Kemalpaşazâde, imamdan hakkında herhangi bir hüküm nakledilmeyen bir meselede ictihad yapmaya kadir olan fakihleri meselede müctehid olarak niteler. Onun kaydına göre Hassâf (ö. 261/875), Tahâvî (ö. 321/933), Kerhi (ö. 340/952), Halvânî (ö. 452/1060), Pezdevî (ö. 482/1089), Serahsî (ö. 483/1090) ve Kâdihân (ö. 592/1196) gibi birçok fakih bu grupta yer alır. Bu âlimler ne usûlde ne de fürûda Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmezler. Yeni hâdiselerde yalnız onun koyduğu usûl üzere ictihad yaparlar.⁴⁷ Kemalpaşazâde açıkça ifade etmese de bu fakihlerin usûlde ve fürûda Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmemeleri, mukallid olmaları gibi bir sonuç doğurur. Zira Kemalpaşazâde'nin yukarıda geçen ve imamın usûlünü takip ettiklerinden ötürü Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'i mukallid sayan fikri bunu gerektirir. Anlaşıldığı kadarıyla Kemalpaşazâde nazarında bu fakihlere müctehid vasfını kazandıran haslet meselede de olsa ictihad faaliyetinde bulunmuş olmalarıdır.

IV- Tahrîc Ashabı

Kemalpaşazâde'nin kaydettiğine göre Cessâs (ö. 370/981) gibi mukallid olan fakihler bu grupta yer alır. Bunlar, imamlardan iki veche ihtimali bulunan veya mübhem olan hükümleri açıklamaya kadirdir. Kemalpaşazâde'nin açıkça ifade ettiğine göre tahrîciden kastı yeni bir hüküm

⁴³ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakka'in*, 2/165, 167.

⁴⁴ Kavâidu'l-usûl kavramı için bk. H. Yunus Apaydın, "Kemalpaşazâde'nin 'Tabakâtul'l-Fukahâ'sı Neyi Anlatıyor?", *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri*, ed. Ekrem Demirli vd. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 104; Bayder, *Kurucu İmama Muhalefetin İmkan ve Sınırı*, 156-204.

⁴⁵ Kemalpaşazâde, *Tabakât*, 13.

⁴⁶ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Mecmûatu resâil İbn Abidîn* (b.y.: Dâr Saadet, ts.), 1/11.

⁴⁷ Kemalpaşazâde, *Tabakât*, 14.

çıkarmak değil, mevcut görüşleri açıklayarak ortaya koymaktır. Nitekim ona göre Kerhî (ö. 340/952) veya Cessâs tahrîc yaptı, denildiğinde bu kastedilir.⁴⁸ Kemalpaşazâde'nin bu değerlendirmesi esasında Hanefilerin genel tahrîc anlayışını yansıtmaktadır.⁴⁹

Bilmen, Kemalpaşazâde'nin aksine tahrîc ashâbı âlimler için mukallid ifadesi kullanmaktan kaçınır. Zira ona göre tahrîc ehli, yeni meselelerin hükümlerini mezhebin usûlünü dikkate alarak hükme bağlar. Buna göre Bilmen nazarında tahrîce yüklenen anlamın yaygın icthad faaliyeti olduğu görülmektedir. Zaten bizzat kendisi de bu âlimlerin mezhepte müctehid olarak da nitelendirildiklerini belirtir.⁵⁰ Kemalpaşazâde'nin tasnifine değinen Ebû Zehra'nın, bu ilk dört grubun müctehid olduğunu, diğer üç grubun mukallidlerden oluştuğunu belirtmesi⁵¹ de bu minvaldedir.

V- Tercîh Ashabı

Kemalpaşazâde, Kudûrî (ö. 428/1037) vb. âlimlerin tercîh ashabından olduğunu belirterek onların mukallid olduklarını zikreder. Onun kaydına göre bu fakihler muhtelif görüşler içinden en esah veya kıyasa en uygun görüşü diğerlerine tercih etmektedirler.⁵² Bilmen, Mergînânî (ö. 593/1197) ve İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) da tercîh ashabından olduğunu dile getirir.⁵³ İbnü'l-Hümâm'ın hiçbir tabakada zikredilmediği bilgisini paylaşan Hakkı Aydın, Bilmen'in ifadesine muvafakat eder.⁵⁴ Zikri geçen üç âlime atıfta bulunan Osman Keskiöğlü, bunların üçüncü tabaka olan meselede müctehid âlimlerden sayıldığı şeklinde bir görüş zikreder. Ona göre bu âlimlerin eserlerindeki inceleme ve araştırmalar bu görüşü desteklemektedir.⁵⁵ Keza Cessâs'ın dördüncü değil de en azından üçüncü tabakada olmasını gerekli gören görüş buna matuftur.⁵⁶

VI- Temyiz Ashabı

Kemalpaşazâde'nin ifadesine göre mukallid olan temyiz ehli, mezhepteki güçlü ile zayıf görüşü, zâhiru'r-rivâye ile nâdiru'r-rivâyeyi

⁴⁸ Kemalpaşazâde, *Tabakât*, 14.

⁴⁹ Bk. Esen, *İctihad Teorisi*, 84.

⁵⁰ Bilmen, *Hukukî İslamiyye*, 1/314.

⁵¹ Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-fıkıh* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 389.

⁵² Kemalpaşazâde, *Tabakât*, 14.

⁵³ Bilmen, *Hukukî İslamiyye*, 1/314.

⁵⁴ Hakkı Aydın, "Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Müctehidler Arasındaki Yeri", *Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği Sempozyum Tebliğleri*, (Sivas: Kemaleddin İbn-i Hümam Vakfı Yayınlar 1993), 39.

⁵⁵ Osman Keskiöğlü, "Müctehidlerin Dereceleri", *Diyanet İlmi Dergi* 6/9-10 (1967), 234.

⁵⁶ Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 2/581.

tercihte bulunmaksızın sadece birbirinden ayırma kabiliyetini haizdir. Mevsilî (ö. 683/1284), İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295), Ebu'l-Berekât en-Neseffî (ö. 710/1310) ve Vikâye müellifi bu kabilden sayılır. Kemalpaşazâde onların merdûd ve zayıf bir rivayet nakletmediğini söyler.⁵⁷

VII- Mukallidler

Kemalpaşazâde bu grubun, zikredilen şartlardan hiçbirini taşımadığını ifade eder. Ona göre bu zatlar zayıf ile şişmanı; sağ ile solu ayıramayacak derecede temyizden yoksundur. Onların misali geceleyin odun toplayanın misali gibidir ki onlar ne bulurlarsa kitaplarına doldururlar. Onları kınayan Kemalpaşazâde'nin nitelemeleri oldukça ağırdır.⁵⁸ Kemalpaşazâde'nin cümlelerini olduğu gibi aktaran İbn Âbidîn, kendisinin bu grupta olduğunu dile getirir.⁵⁹

Kemalpaşazâde'nin taksimi bazı tartışmaları beraberinde getirir. Hanefîler açısından ilk sistemli tertip olması yönünden kıymetli olduğunu düşündüğümüz bu taksimin bazı kusurlar barındırdığı belirtilir. Bu kusurlar, tabakaların hazırlanmasında ve her bir tabakayı temsil ettiği düşünülen fakihlerin zikredilmesinde özensiz davranılması şeklinde özetlenebilir.⁶⁰ Örneğin; Mercânî, Kemalpaşazâde'nin taksimini ruhsuz ve manasız olarak niteler. Zira ona göre seleften hiçbir âlim böyle bir tasnifte bulunmamaktadır. Kemalpaşazâde'den sonra bu tasnifi benimseyenler de delil olmaksızın buna tutunmaktadır.⁶¹

İlk üç madde açısından bu kusurların diğer birçok tasnifte görülebilecek türden olması yadırganacak bir durum olmadığını göstermektedir. Diğer yandan ilk üç grubun ayırıcı sıfatlarının açık bir şekilde izah edilmesi meziyet olarak nitelenebilir.⁶² Kemalpaşazâde'nin, yedinci grup mukallidler için zayıf ile şişmanı; sağ ile solu ayıramayacak derecede temyizden yoksun vb. ifadeler kullanmasının sorun teşkil ettiği kanaatindeyiz. Şöyle ki; onun taksimine muvafakat eden Ömer Nasuhi Bilmen'in hicrî sekizinci yüzyıldan sonraki Henefî âlimlerin bu grupta

⁵⁷ Kemalpaşazâde, *Tabakât*, 15.

⁵⁸ Kemalpaşazâde, *Tabakât*, 15.

⁵⁹ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/173.

⁶⁰ Ahmet İnanır, "İbn Kemal'in Tabakatü'l-Fukahası ve Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 77-81; Karaman, *Günün Meseleleri*, 2/581.

⁶¹ Şihabeddin Hârûn el-Kazanî Mercânî, *Nâzûratu'l-hak fî farziyyeti'l-'işâ' ve in lem yegibi'ş-şafak* (İstanbul-Amman: Dâru'l-Hikme-Dâru'l-Feth, 2012), 192.

⁶² Apaydın, "Kemalpaşazâde'nin 'Tabakâtul'l-Fukahâ'sı Neyi Anlatıyor?", 102.

olduğunu belirtmesi,⁶³ Keskiöglü'nun bunların fakih olarak dahi nitelendirilemeyeceğini söylemesi⁶⁴ Kemalpaşazâde ve İbn Âbidîn'i hatta bizzat Bilmen'in kendisini taklid ashabına dâhil ederek bu ifadelerin muhatabı yapmaktadır. Zaten bu noktada İbn Âbidîn'in kendisini bu gruptan addettiği şeklinde açık beyanı yukarıda geçmişti. Aslında İbn Âbidîn'in tavrı *biz müctehid değiliz, zira bizim yaptığımız ictihad değil, fetva vermektir* sözünü⁶⁵ serdeden Osmanlı ulemâsının genel tavrını yansıtmaktadır. Şöyle ki; İbn Âbidîn'in tevazu sebebiyle kendisini mukallid sınıfından saydığı düşünülse bile tasnifin bu açıdan pek çok fakihi zan altında bıraktığı açıktır. Bu noktada müşahade ettiğimiz, *son dönem büyük Hanefî âlimi olan İbn Âbidîn dahi kendisini son mertebede görmüşken biz de kim oluyoruz da dini konularda fetva veriyoruz*, gibi bir söylemle müctehid vasfına sahip olan âlimler ictihad faaliyetinden ötürü töhmet altına alınmakta, bu da güvensiz bir atmosfer oluşmasına neden olmaktadır. Böyle bir tavır, ehil olanların değil de kifayetsiz insanların dini, bilhassa fikhî konularda söz sahibi olmasına, neticede hak ve bâtılın birbirine karışmasına sebebiyet verebilir. Kanaatimizce pek çok eserde büyük bir âlim olarak nitelenen⁶⁶ İbn Âbidîn'in mukallid sınıfında olmayacağı aşikardır.

b. Leknevî'nin Tasnifi

Leknevî'nin tasnifine göre müctehidler, *mutlak müstakil müctehid*, *mutlak müntesip müctehid* ve *mezhepte müctehid* şeklinde üç grupta toplanmaktadır.

I- Mutlak Müstakil Müctehid

Mezhep imamlarının bu grupta olduğunu ifade eden Leknevî, mutlak müstakil müctehidin fakih bir kişiliğe, sağlam bir zihne, sahih bir tasarrufa, istinbat kabiliyetine, teyakkuza ve delilleri bilecek bir yeteneğe sahip olması yanında fikhin ana meselelerine hâkim olmasını gerekli görür.⁶⁷

II- Mutlak Müntesip Müctehid

Leknevî, mutlak müntesip müctehidin ictihad şartlarına ve salahiyetine sahip olduğundan görüş ve delilde imamı taklid etmediğini, sadece ictihad etmede hocasının yöntemine intisap ettiğini belirtir. Görüldüğü üzere bu fakihler için usûl açısından mukallid değil müntesip

⁶³ Bilmen, *Hukukî İslamiyye*, 1/314.

⁶⁴ Keskiöglü, "Müctehidlerin Dereceleri", 234.

⁶⁵ Süleyman Kaya, "Osmanlı Fetvası Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2013), 84.

⁶⁶ Akyüz Vecdi, *Hayatın İçinden Fıkıh* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999), 188.

⁶⁷ Leknevî, *en-Nâfi'*, 14.

nitelemesini kullanır. Hanefîlerden sadece Ebû Yusuf ve Muhammed'i zikrederken Şâfiîlerden İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Nevevî (ö. 676/1277), İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302), Takıyyüddîn es-Sübkî (ö. 756/1355), Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi birçok fakihin bu mertebeye ulaştığını dile getirir.⁶⁸ Leknevî'nin böyle bir tasarrufta bulunmasında kendisinin güçlü hadisçi kişiliğinin etkin olduğu düşünülebilir. Zira zikri geçen Şâfiî fakihlerin çoğu muhaddis yönü güçlü şahsiyetlerdir.

III- Mezhepte Müctehid

Leknevî mezhepte müctehidin, imamın görüşleri açısından mukayyed, usûl ve delil açısından müstakil olduğunu belirtir. Öte yandan delil konusunda imamın usûlünü aşamayacağını dile getirir. Onun ifadelerine göre icthad ehliyeti hususunda hadis vb. konulardaki eksiklerinden ötürü imamını taklid eder.⁶⁹

Leknevî'nin tasnifi sistematik ve kabul edilebilir olmakla birlikte mutlak müntesip müctehid bağlamında Ebû Yusuf ve Muhammed'i Süyûtî'ye kadar birçok âlimle aynı mertebede zikretmiş olması isabetli bir yaklaşım değildir. Çünkü Ebû Yusuf ve Muhammed hakkında müstakil müctehid tartışması yapılmış, nitekim kimi âlimler onları müstakil müctehid addetmiştir. Buna karşılık zikredilen fakihler hakkında böyle bir tartışma Şâfiîler arasında dahi vaki olmamıştır.

c. Mercânî'nin Tasnifi

Hanefî fakihlerden müctehidlere dair taksimde bulunan bir başka fakih ise Mercânî'dir. Onun tasnifine göre müctehidler mutlak ve mezhepte müctehid olmak üzere iki kısma ayrılır.

I- Mutlak Müctehid

Mercânî, bu fakihlerin fıkhıta tam bir melekeye, uyanıklığa, basirete ve delillerden müstakil olarak hüküm çıkarma kabiliyetine sahip olduklarını dile getirir. Ona göre Ebû Hanîfe yanında Ebû Yusuf, Muhammed ve Züfer (ö. 158/775) de mutlak müctehiddir. Yine mezhep imamları yanında Evzâî (ö. 157/774) ve Sevrî (ö. 161/778) de bu tabakada yer alır.⁷⁰

II- İmamın Mezhebinde Müctehid

Mercânî, imamın mezhebinden kastın imamın usûl, delil ve aslî görüşleri olduğunu, bu mertebede bulunan müctehidler bunlardan

⁶⁸ Leknevî, *en-Nâfi'*, 14, 16.

⁶⁹ Leknevî, *en-Nâfi'*, 14, 17.

⁷⁰ Mercânî, *Nâzûratu'l-hak*, 190.

harekatle ferî hükümler istinbat ettiklerini dile getirir. Ona göre bu fakihler mutlak müctehid derecesine ulaşmasa da mukallid de sayılmazlar. Zira onlar usûl ilminde nazar, istidlal ve basîret sahibidirler. Fıkıhta ise kâmil bir tecrübeleri bulunmaktadır. Aynı şekilde ilimde yüksek bir mertebeye, fakih bir kişiliğe, uyanık bir fikre, cerh ve tadil kudretine ve sahih ve zayıf birbirinden ayırma meziyetine de sahiptirler. Mercânî, bu âlimlerin mezhebi hıfz ve müdafaa ederek şüpheleri def ettiklerini, meseleleri ihtisar ederek onlara delil getirdiklerini, böylelikle tahrîcde bulunarak fetva verdiklerini kaydeder. Mercânî'nin mutlak müctehidler dışındaki fakihlerin hepsini, bu ikinci tabakada gördüğü söylenemez. Zira kendisi de bu fakihler dışında kalan, rivayette sika ve zayıf; fıkıh ve dirayette kâmil ve kâsır şeklinde ilmî açıdan çeşitli âlimler olduğunu belirtir.⁷¹

Zikri geçen üç tasnif açısından Ebû Yusuf,⁷² Muhammed ve Züfer gibi fakihlerin ilmî tabakası da tartışma konusu olmuştur. Yukarıda da geçtiği üzere Kemalpaşazâde ve Leknevî bu fakihleri ikinci tabakada saymış, Mercânî ise ilk sıraya yerleştirmiştir. Diğer mezheplerin tasniflerine değindiğimiz sırada görüleceği üzere söz konusu tartışma Hanefilerle sınırlı kalmamıştır. Kemalpaşazâde ve Leknevî'nin fikri arasında farklılık olduğunu belirtmek gerekir. Kemalpaşazâde bu fakihleri mezhepte müctehid olarak isimlendirerek onları usûl açısından mukallid saymış; Leknevî ise mutlak müntesip müctehid olarak niteleyerek mukallid lafzını kullanmaktan imtina etmiştir. Kemalpaşazâde'nin kullanımı ıstılahî açıdan sorun teşkil etmese de Leknevî'nin nitelenmesinin daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Ebû Zehra, Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer'in, Ebû Hanîfe'nin ictihad usûlünü takip etmesinden ötürü mukallid olarak nitelenmesinin tartışmaya açık olduğunu belirtmiştir. Ona göre Ebû Hanîfe, beyyine ve istidlal konusunda görüşlerinden çokça istifade ettiği İbrâhim en-Nehâî (ö. 96/714) ve Hammâd'a (ö. 120/738) muvafakat etmiş, buna rağmen mukallid olarak nitelenmemiştir. Kaldı ki; öğrencileri yeri geldiğinde ictihad yönteminde Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmişlerdir. Bu sebeple Ebû Zehra, bu fakihlerin usûl açısından da müstakil müctehid sayılmaları gerektiğini dile getirmiştir.⁷³ Onun değerlendirmesini zikreden Karadâvî, bu görüşün kabul edilebilir nitelikte olduğunu ifade etmiştir. Karadâvî'ye göre Ebû Yusuf ve İmam Muhammed yanında diğer mezheplerde onlara denk bütün fakihlerin müstakil müctehid sayılmaları mümkündür. Bununla birlikte söz konusu

⁷¹ Mercânî, *Nâzûratu'l-hak*, 190.

⁷² Ebû Yusuf hakkında bk. Ahmet Özdemir, "İmam Ebû Yûsuf'un Fukahâ Tabakâtındaki Yeri", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/3 (2013), 495-503.

⁷³ Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh*, 390.

fakihlerin müstakil değil de mutlak müntesip olarak nitelenmesinin ıstılahı açıdan bir isimlendirme olduğunu belirterek bunun sorun teşkil etmeyeceğini kaydetmiştir.⁷⁴

Bu fakihlerin yer yer imamlarına muhalefet etmelerine rağmen kendi mezheplerinde fakih olarak zikredilmeleri ve şöhret bulmaları, ennihayetinde tabakât kitaplarında bu şekilde yer almaları onları müntesip kıldığından müntesip müctehid nitelemesini beraberinde getirmiştir. Ayrıca kendilerinin, bilhassa Ebû Yusuf'un *ashâb-ı Ebî Hanîfe* şeklindeki sığata karşı çıkmamış olması bu fikri destekler bir nitelik taşımıştır.⁷⁵ Bu değerlendirmeler ışığında söz konusu fakihler için icthad yöntemi yani usûl açısından mukallid nitelemesi kullanmanın isabetli olmadığı söylenebilir.⁷⁶ Son tahlilde Ebû Yusuf, Muhammed ve Züfer için ikinci merteye olsa dahi mezhepte müctehid değil de mutlak müntesip müctehid vasfını kullanmak tercihe şayandır.

2. Mâlikîler

Görebildiğimiz kadarıyla Mâlikî mezhebinde müctehidlerin derecelerine ilişkin ilk değerlendirmeyi *el-Müfhim* müellifi Kurtubî (ö. 656/1258) yapmıştır. Ayrıca Sâvî (ö. 1241/1825) de tasnifte bulunmuştur.

a. Kurtubî'nin Tasnifi

Kurtubî'nin tasnifine göre müctehidler mutlak ve mezhepte müctehid olmak üzere iki kısma ayrılır.

I- Mutlak Müctehid

Mutlak müctehidin, şer'î ahkâmı delillerden müstakil olarak istinbat ettiğini belirten Kurtubî, kendi zamanında artık mutlak müctehid bulunmadığını belirtir.

II- Mezhepte Müctehid

İçinde bulunduğu sırada adâlet sahibi kadıların bu mertebeye olduğunu dile getiren Kurtubî, bu fakihlerin imamın usûl ve delillerini uygulayarak hakkında görüş bilinmeyen meselelerde bu minvalde hüküm verdiklerini zikreder.⁷⁷

Detaylı bir değerlendirmede bulunmayan Kurtubî'nin tasnifinin

⁷⁴ Karadâvî, *el-İctihâd*, 76. Ayrıca bk. Şener, "İctihad ve Taklid Problemi", 380.

⁷⁵ Ferhat Koca, "Hanefi Mezhebinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Muhammed Arasındaki Hukuki Görüş Farklılıkları", *EKEV Akademi Dergisi* 8/18 (2004), 147.

⁷⁶ Zuhaylî, *Usûlü'l-fikh*, 2/1080; Nâdiye Şerif Ömerî, *el-İctihâd fî'l-İslâm asluhû, ahkâmuhû, âfâkuhû* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 178.

⁷⁷ Ahmed b. Ömer Kurtubî, *el-Müfhim li-mâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim* (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1996), 5/168.

yeterince açıklayıcı olmadığı görülmektedir. Kurtubî'nin muhaddis bir kişiliğe sahip olması ve bu tasnife hadis eserinde değinmesi bu durumun sebebi olarak görülebilir.

b. Sâvî'nin Tasnifi

Sâvî, müctehidleri *mutlak müctehid*, *mezhepte müctehid* ve *fetvada müctehid* şeklinde üçe ayırmıştır. Ona göre sahâbe ve dört mezhep imamı mutlak müctehid, mezhepte delil ikame eden İbnü'l-Kâsım (ö. 191/806) ve Eşheb el-Kaysî (ö. 204/820) gibi fakihler mezhepte müctehid; fetvada müctehid ise tercih ehli müctehiddir.⁷⁸

Mâlikî fakihlerin konuya ilişkin değerlendirmeleri sınırlı düzeyde olmuştur. Bununla birlikte Sâvî'nin mezhep imamları mertebesinde sahâbeyi de işaret etmesi kayda değerdir. Her ne kadar belirli sayıda sahâbî -yukarıda da ifade edildiği gibi- ictihad ve iftâ açısından ehil olsa da genelde bu husus diğer tasniflerde rastlanmayan bir durumdur. Sâvî'nin taklid ehlini müctehid mertebesinde zikretme ihtiyacı hissetmemesi de bir diğer dikkat çekici husustur.

3. Şâfiîler

Şâfiî mezhebinde müctehidlerin tabakalarına dair ilk tasnif yapan âlim, İbnü's-Salâh'tır. Bu konuda ondan istifade ettiğini açıkça belirten Nevevî, onun tasnifini ve açıklamalarını neredeyse olduğu gibi benimsemiştir.⁷⁹ İbnü's-Salâh'ın tasnifini olduğu gibi alan bir diğer âlim Suyûtî'dir.⁸⁰ Yalnız Suyûtî, İbnü's-Salâh'a değil de Nevevî'ye atıfta bulunmuştur. Bu sebeple ayrıca Nevevî ve Suyûtî'nin tasnifine temas edilmeyecek, sadece İbnü's-Salâh'ın tasnifiyle yetinilecektir.

a. İbnü's-Salâh'ın Tasnifi

Ona göre müctehid, esasında müstakil olan ve olmayan şeklinde iki kısma ayrılır.⁸¹

I- Müstakil Müftü/Müctehid

İbnü's-Salâh'ın kaydına göre müstakil müctehid, şer'î ahkâmın delilleri olan Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyası ayrıca onlarla ilgili tafsilatı bilmelidir. Bunların yanında usûl-i fikhî, Kur'an ve hadis ilimlerini, nâsîh ve mensûh ilmini, nahiv ve lügatı bilmelidir. Âlimlerin ihtilaf ve ittifak ettiği konulara -

⁷⁸ Ahmed b. Muhammed Sâvî, *Bulğatu's-sâlik li-akrebi'l-mesâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 4/70.

⁷⁹ Ebû Zekeriyâ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Mısır: İdâretü't-Tıbbâ'ati'l-Münîriyye, ts.), 1/42-44.

⁸⁰ Suyûtî, *er-Red*, 39-43.

⁸¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 86.

hüküm çıkarmaya yetecek ölçüde- vakıf olmalıdır. Tabi olarak fıkhnın ana konularına ve fūrū meselelere de hâkim olmalıdır. İbnü's-Salâh, zikrettiği bu vasıfları haiz olan bir fakihin mutlak müstakil müftü olduğunu, ayrıca müstakil müctehid olarak isimlendirildiğini belirtir. Ona göre bu fakihler şer'î ahkâmı şer'î delillerden çıkarırken herhangi bir taklid ve mezhep kaydı olmaksızın hareket ederler.⁸²

II- Gayr-i Müstakil Müctehid

İbnü's-Salâh uzun zamandan beri mutlak müstakil müctehid bulunmadığından fetva/ictihad işinin müntesip müctehidlere kaldığını dile getirir. Bu çerçevede gayr-i müstakil müctehidin dört hali olduğunu belirtir ki bunlar şu şekildedir:⁸³

Müntesip Müctehid

İbnü's-Salâh'a göre aslında müntesip müctehid, müstakil müctehid'in sahip olduğu bilgi birikiminin tamamına sahiptir. Bu müctehidleri müntesip kılan şey taklid değil, mezhep imamının usûl yöntemini takip etmeleri ve mezhebe davette bulunmalarıdır.⁸⁴ İbnü's-Salâh, Ebû Yusuf, Muhammed; Müzenî (ö. 264/878) ve İbn Süreyc'in (ö. 306/918) müstakil müctehid mi yoksa müntesip mi oldukları konusunda Hanefî ve Şâfiî âlimler arasında görüş ayrılığı bulunduğunu belirtir. Bu fakihlerin, fıkhnın bir dalında müstakil sayılmalarında herhangi bir itirazı olmadığını söyler, dahası bütün alanlarda da müstakil sayılmalarının mümkün olduğunu dile getirir. Her halükârda müntesip müftülerin verdiği fetvaların, müstakilin fetvalarına denk olduğunu ifade eder. İfadelerinden hareketle, müntesip müctehid için *mezhepte müctehid* tamlamasını kullandığı söylenebilir.⁸⁵

Mukayyed Müctehid

İbnü's-Salâh, onları *ashabu'l-vucûh* olarak da niteler. Ona göre, tahrîc ehli olarak da nitelenen bu müctehidler neredeyse müstakil müctehidin bildiği bütün bilgilere vakıftır, ancak onların bazı alanlarda bilgileri yetersiz olabilir. İbnü's-Salâh, yetersizliğin kendini daha çok hadis ilmi ve Arap dilinde gösterdiğini belirtir. Bu müctehidler mezhep imamlarının delil ve usûllerini aşmadıklarını, yer yer taklidde de bulduklarını dile getirir. İbnü's-Salâh, Şâfiî fakihlerin çoğunluğunun bu grupta yer aldığını söyler.⁸⁶ Ona göre *ashabu'l-vucûhtan* olduğu halde kimi âlimler bazı meselelerde

⁸² İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 86-87.

⁸³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 91.

⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 91-92.

⁸⁵ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 93-94.

⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 94-95.

müstakil müctehid gibi ictihadda bulunabilir. Bu sebeple onların imamdan görüş gelmeyen yeni meselelerde fetva vermesi caizdir ve bununla amel edilir.⁸⁷

Fakihu'n-Nefs

İbnü's-Salâh, üçüncü sırada zikrettiği müctehidler fakihu'n-nefs/fakih bir kişiliğe sahip olan şekilde niteler. Onun ifadesine göre bunlar ashabu'l-vucûh mertebesine ulaşmamıştır. İmamın delillerini bilir, görüşlerini ise ezberlerler. Yalnız mezhebin bütün görüşlerine vakıf değildirlere, keza usûl-i fıkhıta da yetersizlerdir. Onlardan kimileri ictihad ehliyetinden yoksun olduğundan tahrîc yapamaz, sadece tercihte bulunabilir. İbnü's-Salâh, beşinci asrın sonlarına kadar ki müteahhirûn âlimlerin çoğunluğunun bu grupta yer aldığını belirtir. Çeşitli görüşleri derleyen, tercih eden ve yazarların bu fakihler olduğunu zikreder. Onların ictihadlarının neredeyse ashabu'l-vucûh görüşleri kadar yaygınlık kazandığını ifade eder.⁸⁸ Bunda görüşleri tedvin ve tercih etmelerinin etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Mezhebin Görüşlerini Ezberleyenler

İbnü's-Salâh, dördüncü tabakadaki fakihlerin mezhebin görüşlerini ezberlediğini, açık ve kapalı meseleleri kavradığını, fakat delil kullanmakta nakıs/yetersiz olduğunu belirtir. Onların nakillerine itibar edilmekle birlikte bu âlimlerin açık bir şekilde olmasa da mukallid olduklarını ihsas ettirir.⁸⁹ Bu nedenle bu mertebedeki âlimler gerçek müctehid sayılamaz.⁹⁰

İbnü's-Salâh toplamda beş sınıf olarak nitelediği bu müctehidlerin muhtelif şartlar taşıdıklarını, son grubun ise genellikle bu şartlardan yoksun olduğunu belirtir.⁹¹ Anlaşıldığı kadarıyla İbnü's-Salâh, müctehid lafzını ilk üç grup için hakiki manada kullanır. Son tabaka hariç hiçbir tabakadaki fakih mukallid olarak nitelememesi bu noktada dikkate değerdir.

Görebildiğimiz kadarıyla İbnü's-Salâh'ın tertibi yaygınlık kazanarak bilhassa Şâfiî âlimler tarafından hüsnü kabul görmüştür. Diğer mezhepler açısından bakıldığında da onun bu konuda öne geçtiği rahatlıkla söylenebilir. Değerlendirmelerinin sistematik ve detaylı olmasının bunda etkili olduğu görülmektedir. Örneğin mukayyed olmasına rağmen kimi âlimlerin bazı meselelerde müstakil müctehid gibi ictihad yaptığını söylemesi bunun misalidir. Öte yandan kaydettiği her bir tabaka için fakih zikretmemesi

⁸⁷ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 96.

⁸⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 98.

⁸⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 99.

⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 103.

⁹¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 101.

eksiklik olarak görülebilir.

4. Hanbelîler

Hanbelî mezhebinden konuya dair değerlendirme yapan birkaç âlim bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu âlimler arasında İbn Hamdân, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, Merdâvî (ö. 885/1480) ve Abdulmuhsin et-Türkî yer almaktadır. Sistematik olarak ilk tertipte bulunan fakih İbn Hamdân olup Merdâvî ve Abdulmuhsin et-Türkî'nin, onun tasnifini büyük oranda benimsediği görülmektedir. Bu sebeple onların tasnifini ayrıca kaydetmek gerekli görülmedi. Keza İbn Teymiyye'nin tasnifine de açıklık getirme ihtiyacı hissedilmedi. Zira o, İbnü's-Salâh'ın tasnifini *el-Müsevvede*'ye olduğu gibi almış ve ona herhangi bir katkı veya eleştiride bulunmamıştır.⁹² Öte yandan özgün bir tasnif olduğu görülen İbn Kayyim el-Cevziyye'nin tertibine İbn Hamdân'dan sonra temas edilecektir.

a. İbn Hamdân'ın Tasnifi

İbn Hamdân müctehidleri, *mutlak müctehid, imamın mezhebinde müctehid, fikhın bir ilim dalında müctehid ve meselede müctehid* olmak üzere toplamda dört kısma ayırmıştır.⁹³ Onun tasnifi, İbnü's-Salâh'ın tasnifine benzerlik göstermektedir, ancak İbnü's-Salâh'tan bazı farklılıklar gösterdiği tespit edildiğinden aşağıda yer alan değerlendirmelerine temas edilmiştir.

I- Mutlak Müctehid

İbn Hamdân'ın mutlak lafzıyla müstakil müctehidi kastettiği aşikardır. O, İbnü's-Salâh'ın müstakil müctehid için zikrettiği şartlara aşağı-yukarı temas ederek müstakil müctehidin hiçbir fakihî taklid etmediğini belirtir. Uzun zamandan beri mutlak müctehid bulunmadığını vurgular, ancak bulunmasının önünde herhangi bir engel olmadığını dile getirir. Yukarıda da ifade edildiği gibi ona göre ilkesel bir engel olmayıp tek engel beşerî zaaflardır. Bu itibarla gerekli ilmî ve fikrî çalışmayla bu sağlanabilir.⁹⁴ Görüldüğü kadarıyla Merdâvî⁹⁵ ve Abdulmuhsin et-Türkî⁹⁶ onun bu fikrini destekler.

II- İmamın Mezhebinde Müctehid

İbn Hamdân, mezhepte müctehidi kendi içinde dört hale/duruma yani gruba ayırmıştır. Her bir müctehid tabakası için belirli şartlar ve açıklamalar

⁹² Âlu İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî usûli'l-fikh* (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1983), 546-549.

⁹³ İbn Hamdân, *Sıfatu'l-fetvâ*, 16-17.

⁹⁴ İbn Hamdân, *Sıfatu'l-fetvâ*, 17.

⁹⁵ Merdâvî, *el-İnsâf*, 12/259.

⁹⁶ Türkî, *el-Mezhebü'l-Hanbeliyye*, 1/381.

zikretmiştir.

Birinci Durum: Ona göre bu müctehidler hükümde ve delilde imamı taklid etmezler. Açıkça belirtmese de İbn Hamdân'ın bu fakihlerden müntesip müctehidleri kastettiği aşıkardır. Zira bu başlık altında Ebû Yusuf, Muhammed; Müzenî ve İbn Süreyc'in müstakil müctehid olup olmadıkları tartışmasına temas ederek İbnü's-Salâh'ın mutlak müntesip müctehid mertebesinde yaptığı değerlendirmelere muvafakat etmiştir.

İkinci Durum: Bu müctehidelerin delil açısından müstakil olduklarını, hatta usûl-i ve fûrû-i fıkhıta uzmanlaştıklarını, buna rağmen imamlarının usûl ve kavâidini aşamayacaklarını belirtir.

Üçüncü Durum: İbn Hamdân, bu saviyedeki fakihlerin ashabu'l-vucûh mertebesinde aşağıda olmakla birlikte fakih bir kişiliğe sahip olup imamlarının görüşlerini ezbere bildiklerini söyler.

Dördüncü Durum: Ona göre bu fakihler görüşleri ezberleyip nakletmektedir. Onların nakil ve fetvalarına itimat edilir.⁹⁷

III- Fıkhın Bir İlim Dalında Müctehid

İbn Hamdân'ın kaydına göre bu müctehidler kıyasa vakıf olduklarından kıyas ile ilgili meselelerde fetva verebilirler. Keza uzmanlaştıkları ferâiz ilminde de fetva verebilirler. Buna göre nikâh gibi konular hakkındaki hadisleri bilmemeleri buna engel değildir.⁹⁸ Bu ifadelerden İbn Hamdân'ın ichtihadın tecezzisi meselesine olumlu yaklaştığı anlaşılmaktadır.

IV- Meselede Müctehid

İbn Hamdân'a göre bu müctehidler, hakkında fetva bulunmayan bir veya birkaç meselede fetva verebilir.⁹⁹

İbn Hamdân'ın, imamın mezhebinde müctehidi kendi içinde dört gruba ayırması ve diğer üç tabakayı müstakil olarak zikretmesi toplamda yedi derece tespit ettiği şeklinde de anlaşılabilir. Bu yönüyle beş tabaka olan İbnü's-Salâh'ın tasnifinden ayrıldığı rahatlıkla söylenebilir. İbnü's-Salâh'ın tasnifini geliştirdiği görülen İbn Hamdân'ın tertibinde bazı problemler göze çarpmaktadır. Örneğin belli bir ilim dalında ve meselede müctehidi, görüşleri ezberlemekle yetinen fakihlerden sonra zikretmesi tutarlı değildir. Zira belli bir ilim dalında ve meselede ichtihad ehliyetine sahip müctehidin mertebe olarak hıfızla yetinen fakihlerden önce gelmesi daha isabetli olacaktır. Keza

⁹⁷ Bk. İbn Hamdân, *Sıfatu'l-fetvâ*, 17-23.

⁹⁸ İbn Hamdân, *Sıfatu'l-fetvâ*, 24.

⁹⁹ İbn Hamdân, *Sıfatu'l-fetvâ*, 24.

her bir tabaka için fakih zikretmemesi de bir diğer problem olarak görülebilir. Oysa her bir mertebeye uygun bir veya birkaç fakih örnek verseydi tasnif daha anlaşılır bir hal alırdı.

b. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Tasnifi

İbn Kayyim el-Cevziyye, *müftüler dört kısımdır* ibâresiyle müctehidleri toplamda dört kısma ayırmıştır. Bunlar, *nevâzil ahkâmında müctehid*, *mukayyed müctehid*, *mezhepte müctehid* ve *mukallidler* şeklindedir.

I- Nevâzil Ahkâmında Müctehid

İbn Kayyim el-Cevziyye, söz konusu taksimde fakihler için mutlak veya müstakil müctehid tabiri kullanmamıştır. Nevâzil ahkâmında müctehid tabiri kullanarak onunla mezhep imamları tabakasını kastetmiştir. Onun nezdinde bu müctehidler, Kitap, Sünnet ve sahâbe görüşlerini bilmektedir. O, İmam Şâfiî'nin hac konusunda bir meselede Atâ'yı taklid ederek fetva verdiğini, dolayısıyla bu müctehidlerin bazen kendilerinden daha âlim bir fakih taklid etmelerinde sakınca olmadığını dile getirmiştir. Ona göre bütün imamlar yeri geldiğinde İmam Şâfiî gibi kendilerinden daha bilgili fakihleri taklid etmiştir. Bu durum onların müctehid vasfına hâlel getirmemiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye, bu fakihler için ictihad yapmanın farz olduğunu, dolayısıyla müteahhirûn döneminde de mutlak müctehidlerin bulunması gerektiğini dile getirmiştir¹⁰⁰ ki, buna yukarıda temas edilmişti.

II- Mukayyed Müctehid:

İbn Kayyim el-Cevziyye, mukayyed müctehidin tahrîc ehli olduğunu belirtir. Onun ifadelerine göre bu fakihler mezhebinin görüşlerini, usûl kurallarını ve kaynaklarını gayet iyi bilirler. İmamlarından görüş nakledilmeyen konularda tahrîcde bulunurlar. Delil ve hükümde imamlarını taklid etmezler, ancak ictihad yöntemini kullanırlar, bir diğer ifadeyle usûl açısından onu taklid ederler. Bunun doğal sonucu olarak insanları mezheplerine çağırırlar. İbn Kayyim el-Cevziyye, dört mezhebe göre bu mertebede olan fakihleri zikreder. Hanefîlerden Ebû Yusuf, Muhammed, Züfer; Şâfiîlerden Müzenî, İbn Süreyc; Mâlikîlerden İbnü'l-Kâsım (ö. 191/806), İbn Vehb (ö. 197/813) Eşheb el-Kaysî (ö. 204/820), İbn Abdülhakem (ö. 214/829); Hanbelîlerden Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ' (ö. 458/1066) gibi fakihlerin müstakil müctehid olup olmadıkları hakkında tartışma yaşandığını dile getirir. Ona göre bu fakihlerin bazı fetva ve tercihleri imamlarına muvafakat etse de onlara olan muhalefetleri inkâr edilemeyecek kadar fazladır. İbn Kayyim el-Cevziyye, bu fakihlerden

¹⁰⁰ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkî'n*, 4/162-163.

bazılarının müstakil müctehid sayılsa dahi onların mertebesinin imamların konumundan aşağıda olacağını belirtir.¹⁰¹

III- Mezhepte Müctehid

İbn Kayyim el-Cevziyye, bu fakihlerin mezhebin delil ve görüşlerini bildiğini, fakat fetva vermede müntesip olduğunu, bu itibarla imamın görüşlerini aşmayacağını ve ona aykırı bir görüş benimsemeyeceğini belirtir. Mezhep imamlarının görüşlerini tasnif eden pek çok fakihin bu mertebede olduğunu zikreder. Ona göre mezhepte müctehidler aslında imamlarının görüşleriyle yetindiklerinden Kitap, Sünnet hatta Arapçayı bilmeye ihtiyaç duymazlar. Zira onlara göre imamlarından varit olan metinler kendileri için Şâri'in nassı mesabesindedir. O, bu fakihlerin ictihad külfeti ve meşakkatine katlanmaktansa imamlarının çıkarmış oldukları hükümlerle yetinme gibi kolay bir yolu tercih ettiklerini belirtir. Onun ifadelerine göre *ashabu'l-vucûh* olarak nitelenen âlimler ve mufassal ve muhtasar kitap kaleme alan çoğu fakih mezhepte müctehid sayılır. Bu fakihler kendilerini ne ictihad ehlerinden ne de taklid ehlerinden sayarlar. Araştırma ve incelemeleri neticesinde hakikate en yakın olanın, kendi imamlarının görüşü olduğunu ifade ederler. Bunun bir sonucu olarak evla olan fakihin kendi imamları olduğunu dile getirirler. İbn Kayyim el-Cevziyye, onlardan aşırı gidenlerin, imamlarına tabi olmanın vâcip olduğunu, hatta başka bir imama tabi olmayı men ettiklerini kaydeder. Bu âlimleri tenkit ettiği anlaşılan İbn Kayyim el-Cevziyye, bunların ictihadının, hak ve hakikati ortaya çıkarmaktan ziyade imamlarının evla olduklarını anlama ve ikna etme hususuna odaklandığını ifade eder.¹⁰²

IV- Mukallidler

İbn Kayyim el-Cevziyye, bunların kendi imamlarının görüşlerinde uzmanlaştıklarını, dahası fetvalarını ve ferî görüşlerini ezberlediklerini, böylelikle fikhî bilgide derinleştiklerini kaydeder. Buna rağmen kendilerini her yönden salt mukallid saydıklarını belirtir. Fetvalarında bir ayet ve hadisi, delil ve amel açısından değil teberrüken okuduklarını ifade eder. Ona göre mukallidler, imamlarının görüşlerinin hilafına sahih bir hadise rastlasa dahi bu hadisi değil, imamlarının görüşünü alırlar. Öyle ki; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin kendi imamlarının hilafı yönünde görüşlerine denk gelseler dahi bu vb. sahabîlerin fetvalarını almaktan imtina ederler.¹⁰³

Mukallid âlimlerin durumlarını alaycı bir üslupla ele alan İbn Kayyim el-Cevziyye bunların dışında kalan âlimlerin elde edemediği şeyle yetinip

¹⁰¹ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakki'in*, 4/163.

¹⁰² İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakki'in*, 4/163-164.

¹⁰³ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakki'in*, 4/164.

ulemâya benzemeye çalıştıklarını belirtir.¹⁰⁴

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin İbnü's-Salâh'ın tasnifinden istifade etmekle birlikte tasnif ve muhteva açısından özgün bir tertip ortaya koyduğu ifade edilebilir. Nitekim o, müstakil olan ve olmayan şeklinde bir ayrıma gitmemiş, bu yönüyle İbnü's-Salâh vb. fakihlerin tasniflerinden ayrılmıştır. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin tasnifinin İbn Hamdân'dan daha sistematik olduğu görülmektedir. Bu itibarla görüşlerine İbn Hamdân'dan daha fazla yer verilmiştir.

Onun, nevâzil ahkâmında müctehid olarak nitelediği mezhep imamlarının yerine göre kendilerinden daha bilgili bir müctehidi taklid edebileceğini söylemesi, diğer tasnif sahiplerinin bu müctehidler hiçbir âlimi taklid etmediği görüşüyle çatışmaktadır. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin, hakkında müstakil müctehid olup olmadıkları noktasında tartışma olan fakihlerin ara sıra mezhep imamlarını taklid etmiş olmalarını söylemesi aynı bakış açısının sonucudur.

5. Şah Veliyyullah'ın Tasnifi

Şah Veliyyullah'ın (ö. 1176/1762) ıslahatçı yönü onu mezhepler üstü bir konuma getirmektedir, dense yanlış olmaz. Bu sebeple onun görüşlerinin ayrı bir başlık altında ele alınması uygun görüldü. Şah Veliyyullah, mezhep imamlarına göre diğer insanların mertebesini ele alırken müctehidler lafzını kullanmaktan kaçınmıştır. Bu tavrıyla söz konusu insanların tamamının müctehid olarak nitelenemeyeceğini ihsas ettirmiştir. Ona göre her tabakadaki insanlar diğer tabakayı geçemez. Detaylı bilgi vermeyen ve fakih ismi zikretmeyen Şah Veliyyullah'ın tasnifi şu şekildedir: *Mutlak müntesip müctehid, mezhepte müctehid, mezhepte mütebahhir, salt mukallid*.¹⁰⁵ Aslında tabaka teorisine göre başta mezhep imamları geldiğinden imamlar bu tasnife eklendiğinde ictihad açısından insanlar Şah Veliyyullah nazarında beş gruba ayrılmış olmaktadır.

Şah Veliyyullah'ın müctehidler tabakaları tabiri yerine mezhep imamlarına göre diğer insanların tabakaları şeklinde bir söz zikretmesi diğer müelliflerde görülmeyen bir durumdur. Söz konusu mertebeye müctehid, mukallid bütün insanların dâhil olduğu gerçeği dikkate alındığında Şah Veliyyullah'ın kullandığı ibârenin tutarlı olduğu ifade edilebilir. Nitekim Hayreddin Karaman'ın da kaydettiği gibi taklid ashabını müctehidler

¹⁰⁴ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkı'în*, 4/165.

¹⁰⁵ Ahmed ed-Dihlevî Şah Veliyyullah, *İkdu'l-cîd fî ahkâmi'l-ictihâd ve't-taklîd* (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1978), 47.

mertebesi çerçevesinde zikretmek çok da isabetli değildir.¹⁰⁶

Sonuç

İctihad, İslam hukukunda meşru olmak bir yana icra ettiği vazife gereği, farz olarak telakki edilmiştir. Başta Hz. Peygamber (a.s.) ve sahabîlerin ictehad faaliyetinde bulunması bu fikrin dayanaklarından biri olmuştur. Müctehidler devrinde olduğu gibi ilerleyen dönemlerde de ictehad faaliyetlerinin devam ettiği bilinen bir gerçektir. Fakihleri tasnif etmenin gerektiği fikrinde birleşen Sünnî âlimler, bu noktada çeşitli tabakalar belirlemiştir. Bütün tasnifler değerli olmakla birlikte İbnü's-Salâh'ın tasnifinin ilk olması, diğer mezhep fakihlerinin ondan çokça istifade etmesi vb. hususlardan ötürü öne çıktığını belirtmeliyiz.

Müctehidler tasniflerinin salt ictehad ürünü olması, dahası bu tasniflerin bir kısmını mukallid olarak nitelenen âlimlerin yapması bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalara karşılık muhtelif tasniflerin ortak noktaları bulunduğu tespit edilmiştir. Tabakaların başında daima yaşayan ve yaşamayan mezhep imamları zikredilmiştir. Sonda ise genellikle mukallidler yer almıştır. İlk sıradaki fakihler, *dinde müctehid*, *mutlak müctehid*, *müstakil müctehid* gibi sıfatlarla anılmıştır. İkinci tabakada yer alan müctehidler, *mezhepte müctehid* ve *mutlak müntesip müctehid* gibi vasıflarla nitelenmiştir. Müctehidler için birkaç derecenin zikredildiği tasniflerde diğer mertebedeki fakihlerin de değişen oranlarda ictehad ehliyetine sahip olduğu ifade edilmiştir.

Tabaka fikrinin günümüzde de karşılık bulmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zira ilmin son derece genişlemesi, kaynakların fazla ve çeşitli olması, öte yandan fikhî problemlerin karmaşıklığı, yeni meselelerin, bilhassa da ümmetin geneli için ehemmiyet arz eden hassas konuların bulunması kurul ictehadını gerekli kılmaktadır. Bu kurulda mutlak müctehidler yanında genel ictehad ehliyet şartlarını haiz olmakla birlikte bir fikhî ilim dalında veya meselede uzmanlaşan âlimlerin hazır bulmasının fikhî çalışmalara büyük katkı sağlayacağı aşikardır. Önemli birçok konuda sahabîlerin icra ettiği, bir anlamda danışma kurulu niteliğindeki şura meclisi fikrinin başta Hanefî mezhebi olmak üzere diğer müctehidler tarafından da işletilmiş olması günümüz fıkıhçıları için bir rol-model niteliği taşımaktadır. Bu noktada ictehad ehliyeti bağlamında koşulan şartların önemi daha bir anlaşılır hal almaktadır. Buna göre çeşitli tabakalar dikkate alındığında her aşamayı temsil eden müctehidler bütün zamanlarda bulunmasının önünde

¹⁰⁶ Karaman, *Günün Meseleleri*, 2/581.

herhangi bir engel olmadığını düşünmekteyiz. Mutlak-müstakil icthad faaliyetlerinin sınırlanmasını ifade eden icthad kapısının kapandığı şeklindeki fikrin haklı bazı gerekçelere dayandığını kabul etmekle birlikte tam da isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Bu fikrin dayandığı gerekçeleri anlamakta zorlanan kimi insanların, muhtelif bütün tabakalardaki icthad faaliyetlerine karşı çıktığı görülmektedir. Vakıada olan icthad gerçeğini inkâr etmek ifrat anlamına gelmektedir. Zira mukallidler dışındaki mertebelerde yer alan fakihlerin icthad faaliyetinde buldukları yadsınamaz bir gerçektir.

Müctehidde aranan şartlardan tamamen yoksun olan kimilerinin kendisini veya bir başkasını amelî-şer'î konularda yetkili addetmesi tam bir hadsizlik örneğidir. Zira diğer bütün mesleklerde söz sahibi olmak için diploma, yani eğitim yanında ciddi bilgi ve tecrübe gerekli görülmektedir. İslam hukuku gibi son derece hassas bir konuda koşulan şartlardan hiçbiri bulunmadan böyle bir tavır içine girmek şaşkınlık vericidir. Çünkü amelî-şer'î meseleler hakkında hüküm vermek büyük bir sorumluluğu yüklenmek anlamına gelir. Bu sorumluluk bilincini sahâbeden alan fakihlerin titiz davrandığı izahıtan varestedir. Sayıları yüz binleri bulmasına karşılık kendisinden fetva sâdır olan sahabî adedi yüz küsurdur. Nitekim bunlardan da fetvada öne çıkanlar bir elin parmaklarını geçmez. Son tahlilde müctehid tabakalarında son sırada zikredilen mukallidlerin dahi belirli bir ilmi müktesebata sahip olması ilme verilen önem açısından dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

- ABDULAZİZ EL-BUHÂRÎ, Alâeddîn. Keşfü'l-esrâr 'an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- ÂLU İBN TEYMİYYE. *el-Müsevvede fî usûli'l-fikh*. Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1983.
- APAYDIN, H. Yunus. "Hanefî İctihad Teorisi ve Molla Hüsrev'in Bu Teoriyi Sunumu". *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, 267-274.
- APAYDIN, H. Yunus. "Kemalpaşazâde'nin "Tabakâtul'l-Fukahâ'sı Neyi Anlatıyor?" *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri*. ed. Ekrem Demirli vd. 99-104. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- ATAR, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- ATEŞ, Mustafa. "Taklid-İctihad Kavramları Bağlamında İbn Âbidîn'in Tabakâtü'l-Fukahâ'ya Dair Özgün Yaklaşımı". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 547-570.
- AYDIN, Hakkı. "Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Müctehidler Arasındaki Yeri". *Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği Sempozyum Tebliğleri*, 33-47.
- BAYDER, Osman. *Kurucu İmama Muhalefetin İmkan ve Sınırı -Hanefi Mezhebi Örneği-*. Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2018.
- BEŞER, Faruk. *Bilgi Fıkıh ve İctihat*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 2007.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- EBÛ ZEHRÂ, Muhammed. *Usûlü'l-fıkh*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- EBÛ'L-FİDÂ, İmâdüddin İsmâil. *el-Muhtasar fî târîhi'l-beşer*. Kahire: el-Matba'atü'l-Huseyniyyeti'l-Mısıriyye, 1907.
- ESEN, Bilal. *Hanefî Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- FAHREDDİN ER-RÂZÎ, Muhammed b. Ömer. *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fıkh*. thk. Taha Câbir Feyyaz el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- FÂSÎ, Allâl Muhammed. *Makasidu's-şer'ati'l-İslâmiyye ve mekârimuhâ*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid. *el-Vasît fi'l-mezheb*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1997.
- HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ, Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- HALLAQ, Wael b. "İctihat Kapısı Kapandı mı?" çev. Kamil-Enes Yelek-Eryılmaz. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 457-503.
- HATÎB EL-BAGDÂDÎ, Ahmed b. Ali. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin. *Mecmûatu resâil İbn Abidîn*. b.y.: Dâr Saadet, ts.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin. *Reddü'l-muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Ebu'l-Fazl. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Beyrut:

- Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İBN HAMDÂN, Ahmed. *Sıfatu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. Dimaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1380.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İBN KAYYİM, Muhammed el-Cevziyye. *el-Vâbilü's-sayyib mine'l-kelimi't-tayyib*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1999.
- İBN KAYYİM, Muhammed el-Cevziyye. *İ'lâmu'l-muvakki'în 'an Rabbi'l-âlemîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- İBN NÜCEYM, Zeynüddin. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzeddîn. *el-Kâmil fi't-târih*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987-2003.
- İBNÜ'L-HÂCİB, Ebû Amr. *Münthehe's-sûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- İBNÜ'S-SALÂH, Ebû Amr. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*. Medine-Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütübe, 1986.
- İBRÂHİM, Muhammed Yüsri. *el-Fetvâ ehemmiyetuhâ, davâbituhâ, âsâruhâ*. Medine, 2007.
- İNANIR, Ahmet. "İbn Kemal'in Tabakatü'l-Fukahası ve Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 65-86.
- KAHRAMAN, Abdullah. "Çağdaş Fakihler İctihad Kapısını Açabildi mi? (İctihad Teorisi ve Günümüzde İctihad)". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 53-64.
- KARADÂVÎ, Yusuf. *el-İctihâd fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye ma'a nazarâti tahlîliyye fi'l-ictihâdi'l-mu'asır*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1996.
- KARADÂVÎ, Yusuf. *Şerî'atü'l-İslâm sâliha li't-tatbîk fi külli zamân ve mekân*. Kahire: Dâru's-Safva, 1993.
- KARAMAN, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- KARAMAN, Hayreddin. *İslam Hukukunda İctihad*. İstanbul: İFAV, 1996.
- KARAMAN, Hayreddin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- KÂSİMÎ, Muhammed Cemaleddin. *el-Fetvâ fi'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- KAYA, Süleyman. "Osmanlı Fetvası Üzerine". *Türkiye Araştırmaları Literatür*

- Dergisi* 11/22 (2013), 79-125.
- KEMALPAŞAZÂDE. *Tabakâtu'l-müctehidîn*. Kahire: Matba'atu'l-Cebelâvî, 1976.
- KESKİOĞLU, Osman. "Müctehidlerin Dereceleri". *Diyanet İlmî Dergi* 6/9-10 (1967), 232-236.
- KOCA, Ferhat. "Hanefî Mezhebinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Muhammed Arasındaki Hukukî Görüş Farklılıkları". *EKEV Akademi Dergisi* 8/18 (2004), 143-160.
- KURTUBÎ, Ahmed b. Ömer. *el-Müfhim li-mâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim*. Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1996.
- LEKNEVÎ, Abdulhay. *en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâlî'u'l-Câmi'a's-sagîr*. Pakistan: İdâratu'l-Kur'an, 1990.
- MAKRÎZÎ, Takıyyüddîn. *İmta'u'l-esmâ' bima li'n-nebiy mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-meta'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- MEKKÎ, Muhammed b. Ali. *Davâbitu'l-fetvâ*. İskenderiyye: Dâru'l-Furkân, 1418.
- MERCÂNÎ, Şihabeddin Hârûn el-Kazanî. *Nâzûratu'l-hak fî farziyyeti'l-işâ' ve in lem yegibi's-şafak*. İstanbul-Amman: Dâru'l-Hikme-Dâru'l-Feth, 2012.
- MERDÂVÎ, Ebu'l-Hasan. *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. Kahire: Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1955-1956.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin. *Sahîhu Müslim*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1991.
- NARİN, İsmail. "Celâleddin es-Süyûtî'nin İctihad Anlayışı". *Usûl* 30 (2018), 85-108.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerıyyâ. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Mısır: İdâretü't-Tıbbâ'ati'l-Münîriyye, ts.
- OKUYUCU, Nail. "Mezhebe Karşı İctihad: Şevkânî'nin İctihad Düşüncesi ve Mezhep Eleştirisi". *Dîvân* 15/28 (2010), 177-211.
- ÖMERÎ, Nâdiye Şerif. *el-İctihâd fî'l-İslâm asluhû, ahkâmuhû, âfâkuhû*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- ÖZDEMİR, Ahmet. "İmam Ebû Yûsuf'un Fukahâ Tabakâtındaki Yeri". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/3 (2013), 491-508.
- SÂVÎ, Ahmed b. Muhammed. *Bulğatu's-sâlik li-akrebi'l-mesâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.

- SÜBKÎ, Ebû Nasr Tâceddîn Abdulvehhâb b. Ali. *Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*. Kahire: Dâru Hicr, 1992.
- SÜBKÎ, Tâceddîn. *Cem'û'l-cevâmi' fî 'ilmi usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- SÜYÛTÎ, Celâleddin. *er-Red ala men ahlede ile'l-ard ve cehile enne'l-ictihâde fî külli asrin fard*. Kahire: Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, ts.
- ŞAH VELİYYULLAH, Ahmed ed-Dihlevî. *Hüccetullahi'l-bâliğa*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2005.
- ŞAH VELİYYULLAH, Ahmed ed-Dihlevî. *İkdu'l-cîd fî ahkâmi'l-ictihâd ve't-taklîd*. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1978.
- ŞENER, Abdulkadir. "İslâm Hukukunda İctihad ve Taklid Problemi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/ (1981), 375-387.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleyman. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- TÜRKÎ, Abdullah b. Abdulmuhsin. *el-Mezhebü'l-Hanbeliyye dirâse fî târîhih ve semâtih ve eşhera a'lâmih ve müellefâtih*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2002.
- VECDÎ, Akyüz. *Hayatın İçinden Fıkıh*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.
- YAMAN, Ahmet. *Fetva Usûlü ve Âdâbi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- YARBA, Rıdvan. *Sünnete Lafzî/Şeklî Yaklaşım İddiaları Bağlamında Ebû Hüreyre'nin Sünnet Anlayışı*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- YARBA, Rıdvan. "Tartışmalı Bazı Hadisleri ve Fetvaları Bağlamında Ebû Hüreyre'nin Fakîhliği Meselesi". *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III (Sahâbe ve Dirâyet İlimleri)*, 151-178.
- ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed. *Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992.
- ZUHAYLÎ, Vehbe. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986.

AN INVESTIGATION ON THE LAYERS OF MUJTAHIDS

 Fatih ÇİNAR^a

Extended Abstract

In this article, classifications about the ranks of mujtahids are mentioned. Some evaluations have been made on these classifications. Qualitative research method was used in the study. The obtained findings were evaluated and classified under appropriate titles. It is seen that among hundreds of thousands of companions, those who give fatwas are only about one hundred. Fatwas given by most of them do not exceed one or a few. It is known that some of these fatwas are conveyance about a subject. In other words, some of them do not have a real fatwa. It is understood that the companions who do ijthihad in real terms are limited. It was reported that about ten of them were intensely occupied with fatwa and ijthihad. In this context, it should be easily stated that the majority of companions are far from the rank of ijthihad. The same is true for the tābi'in and next generation. Considering the fact that not every one of the scholars in the mujtahid period is at the mujtahid level will be useful in terms of understanding the subject. In some studies on our subject of study in our country, the classification of Hanafis has generally been mentioned. Sometimes the classification of faqih jurists was mentioned. However, the classifications of Malikî and Hanbali faqihs were not mentioned. For this reason, the ranks of four sect mujtahids have been examined in our study. The first classification in the Hanafi sect is belong to the scholar Kemalpaşazâde. Ibn Abidîn and Ömer Nasuhi Bilmen recorded his classification as it is. In this respect, the classification recorded by Ibn Abidin and Bilmen was not mentioned separately. During the study, the views of Ibn Abidin and Bilmen were referred from time to time. Due to their originality, the classifications of Leknevi and Marwani in the Hanafi sect have been clarified under the independent title. It was determined that mujtahids were subjected to a distinction between absolute and non-

^a Asst. Prof., Osmaniye Korkut Ata University, fatih11982@hotmail.com

absolute before Kemalpasazade. Despite this distinction, there was no clear classification before the scholars in question. The two classifications determined in the Maliki sect are far from being detailed. The systematic classification of Ibn al-Salah in the Shafii sect has attracted the attention of scholars. Shafii scholars generally adopted his classification. Scholars' interest was not limited to their own sect. As a matter of fact, many Hanbali scholars have benefited from the classification of Ibn al-Salah. Meanwhile, there are scholars who oppose the idea of the rank of mujtahids. Because, according to them, it is out of question to limit the ijihad. It can be said that this opinion is weak. The faqihs determined a varying number of ranks starting from the sect imams. The number of the stages of the ranks in question are between two and seven. These classifications, which are the product of a purely ijihad effort, are valuable, however, contain various flaws. In these ranks, the imams of the sects took the first place in unanimity. Sect imams are expressed with features such as absolute mujtahid, absolute independent mujtahid and mujtahid in religion. The judicial activity carried out by the sect imams was described as founding ijihad. The majority of scholars agree that these scholars do not imitate any scholar. In other words, they acted independently in terms of *usul* and *fiqh*. According to the common belief, the period of mujtahids ended with the imams of the sects. Hanafi, Maliki and Shafii faqihs, that is, the public, adopted this view. On the other hand, Hanbalis defended the view that mujtahids could be found in all periods. Some scholars agreed with Hanbalis. Some Hanbalis stated that Ibn Taymiyya was the absolute independent mujtahid in this context. In this context, there is no doubt that the mujtahid, about whom there is a debate, is the independent mujtahid. The faqihs in the second place are characterized with the concepts such as mujtahid, absolute mujtahid in the sect. The main debate about these faqihs focused on whether they were independent mujtahids. It has been stated that a limited number of mujtahids, who are students of the imam, are independent mujtahids. Despite this reality, it has been said that there is nothing wrong with them being regarded as followers. According to the changing classifications, a definition as mujtahid was made in a certain science or issue. A certain scientific *acquis* has been stipulated for all mujtahid ranks. It is remarkable that even the *mukallids*, which are in the last place and which are not deemed appropriate to give fatwa, have a certain knowledge. In fact, *muqallids* consist of scholars who try to memorize all views. In some classifications, it is seen that the term *mukallid* is also used for the faqihs who are described as mujtahid.

Keywords: Islamic Law, Sect, Ijtihad, Mujtahid, Rank, Classification.

